

Ответственность за грабёж. М., 1972. 28. Моисеенко Г., Степичев С. Отграничение разбоя от грабежа, соединённого с насилием // Советская юстиция. 1968. №15. 29. Ефимов А. Ф. Борьба с преступлениями против общественного порядка, общественной безопасности и здоровья населения. Минск, 1971. 30. Побегайло С. Ф.; Ревин В. П. Уголовно-правовые средства предупреждения тяжких преступлений против личности. М., 1989. 31. Кригер Л. В. Ответственность за разбой. М., 1968. 32. Абсартов Х. Х. Угроза убийством. Уфа, 2001.

Надійшла до редколегії 10.10.07

О. М. Литвинов

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства, який безпосередньо пов'язаний з процесами широких перетворень у всіх сферах соціальної практики, головним напрямком діяльності держави у галузі охорони прав, свобод та інтересів громадян стає забезпечення охоронюваних цінностей від будь-яких посягань. І небезпідставно саме протидія злочинності у цьому випадку є пріоритетною: злочини є найбільш соціально небезпечними діяннями, вони завдають шкоди життєво необхідним соціальним благам, заважають становленню та розвитку суспільних відносин.

Проблема протидії злочинності будь-якого характеру або спрямування пов'язана з соціальними факторами, адже вона має справу з певними соціальними групами або окремими індивідами та життєвими ситуаціями, до яких вони потрапляють. Протидія у цьому сенсі є цільовим актом, зорієнтованим на ті чи інші категорії людей. Вона також є специфічною соціальною системою. Її цілісне бачення та сприйняття як об'єкта відповідного соціально-правового та організаційно-управлінського впорядковуючого впливу допомагає позбавитись абсолютизації внутрішніх закономірностей її функціонування та розвитку, підміни ефективності та її критеріїв проблемами структурних та функціональних пертурбацій і виводить на значно новий рівень з'ясування ступеня відповідності впливу системи протидії злочинності на причини та умови вчинення злочинів її завданням. Як цілісна вказана система може розглядатися лише у тому випадку, коли під час її функціонування різноманітні дії державних органів та установ, громадських формувань і окремих громадян узгоджуються, як це притаманно соціальним системам та науковій організації суспільних процесів.

На підставі аналізу понятійного апарату відповідної теорії було зроблено однозначний вибір на користь саме терміна «протидія злочинності» як такого, що найбільш точно відображає кримінологічну сутність та зміст діяльності, яка лежить в його основі [1, с. 8–9].

Необхідно звернути увагу на той факт, що чітких меж між поняттями та категоріями, які використовуються для позначення всього спектру методів впливу на злочинність з метою її обмеження, нейтралізації і т. ін., не існує [2, с. 85–88]. Тому ми приєднуємося до думки тих авторів, які вважають, що поняття «протидія злочинності» і «боротьба зі злочинністю» (як терміни найбільшого ступеня узагальненості і, відповідно, позначувані ними системи найвищого порядку) можуть використовуватися як тотожні, зі всіма наслідками, що випливають у вигляді поширення ознак та характеристик.

Проблеми організації системи протидії злочинності (або її складових елементів) протягом тривалого часу, а особливо останніми роками, знайшли широке висвітлення у юридичній науці в роботах Г. А. Аванесова, О. І. Алексєєва, О. М. Бандурки, М. М. Биргеу, О. В. Бокова, В. В. Голіни, О. М. Джужжи, А. Е. Жалинського, Л. М. Давиденка, О. Г. Кальмана, В. В. Коваленка, М. В. Костицького, О. М. Литвака, Г. М. Міньковського, В. М. Поповича, О. Б. Сахарова, П. Л. Фріса. Але питання структуризації системи, її квантифікації через призму організаційно-функціональних засад діяльності залишились поза увагою дослідників.

Проте елементно-компонентна характеристика цієї системи має важливе прикладне значення, адже забезпечує можливість визначення інтегративних засад різних видів та напрямків діяльності в межах протидії злочинності на основі організаційно-правової, функціональної, інструментальної, методичної та методологічної єдності. Щодо основних системоутворюючих елементів названих видів соціальної практики, то ними є цілі та завдання діяльності, суб'єктний склад, принципи функціонування, об'єкти та рівні кримінологічного впливу.

Зміст кримінологічної діяльності формують відносини між суб'єктами протидії злочинності, направлені на організацію та здійснення виявлення та усунення (нейтралізації, ліквідації, блокування) причин злочинності та умов, що сприяють її існуванню. Найповніше зміст проявляється в цільовій направленості вказаного виду діяльності на об'єкти профілактичного впливу, що і допомагає, в кінцевому рахунку, проаналізувати його специфіку.

Основним елементом будь-якої соціальної системи є наявність мети діяльності. Цілеспрямованість системи відображається на суб'єктах та змісті діяльності. Мета є не лише елементом системи, але часто і системоутворюючим фактором, необхідним елементом, відсутність якого припиняє існування самої системи. Саме в даній якості мета включається як складова частина в систему протидії злочинності.

У результаті проведеного нами аналізу наукових результатів, здійсненого в процесі розробки даного питання, ми можемо з усі-

сю відповідальністю стверджувати, що на нинішньому етапі формування знань про систему протидії злочинності закладена відповідна методологічна основа для формулювання і подальшого аналізу цілей організації і функціонування протидії злочинності.

Призначення протидії злочинності, охоплюване поняттям «мета», диктується суспільними потребами, пов'язаними з необхідністю зміцнення правопорядку і посилення боротьби зі злочинністю. Тому наразі першоосновою для розвитку і вдосконалення протидії злочинності є цілі, поставлені перед системою при її створенні (організації). Будучи нормативно закріпленими, вони набувають значення орієнтирів відносно тривалої дії для відповідних суб'єктів, і їх досягнення одночасно служить кінцевим результатом організаційної і управлінської діяльності в рамках шуканого соціально-правового механізму.

Таким чином, мета організації системи протидії злочинності виражає філософію і зміст її існування в соціальному середовищі. Вона утворює фундамент для встановлення цілей організації системи в цілому, її підрозділів і функціональних підсистем, кожна з яких ставить і реалізує свої завдання, які логічно випливають із загальних цілей. За своєю суттю підцілі – це конкретизація місії організації у формі, доступній для управління процесом їх реалізації.

Функціональна ж мета протидії злочинності відображає властивості базової діяльності і полягає в реальному зниженні рівня злочинності, досягненні позитивних змін в її динаміці і структурі шляхом нейтралізації дій криміногенних чинників, що детермінують злочинність. У свою чергу, це досягається шляхом активної дії на відповідні об'єкти в цілях раціонального (ефективного) досягнення конкретних наперед прогнозованих результатів.

Мета системи виступає орієнтиром в її діяльності, вона має всебічний і проникаючий характер. Але загальна мета розділяється і форматизується залежно від конкретних напрямів діяльності, внаслідок чого синтезуються завдання протидії злочинності, під якими розуміються різні форми конкретизації мети за певними критеріями. Поняття критерію ми вводимо для більш чіткого уявлення суті взаємозв'язку між метою і завданнями вказаної діяльності і розумітимемо під ним засіб вимірювання ступеня досягнення мети.

Критичний аналіз проблем цілепокладання в системі протидії злочинності дозволяє з очевидністю вести мову про те, що на сьогодні розмежування цілей і завдань теорією і практикою протидії злочинності проводиться вельми умовно, перш за все на рівні відмінностей відповідних характеристик діяльності. Проблеми ці багато в чому обумовлені існуванням певного ступеня невизначеності характеристик структури взаємовідносин між завданнями і

базовими функціями, які виникають в процесі здійснення діяльності щодо протидії злочинності.

У найбільш загальному виді завдання як елемент протидії злочинності є конкретною програмою дій, зорієнтованих на досягнення мети. Співвідношення «ідеальна модель» і «програма дій», зорієнтованих на її реалізацію, здається, не залишає місця для будь-яких домислів та ілюзій. Разом з тим і в теорії, і на практиці до доказу істинності такого співвідношення треба ще дійти.

Саме через об'єктивно обумовлений зміст категорії «завдання» може бути здійснена характеристика системи протидії злочинності, окремі елементи якої використовуються для забезпечення ефективною реалізації потенціалу системи з метою оптимізації цієї сфери правовідносин.

Зміст поняття «завдання», що є правильно теоретично розглянутим і практично сприйнятним, включає можливість з'ясування причин недосягнення мети. Це необхідно для того, щоб органи і посадовці, уповноважені суспільством (державою) здійснювати відповідну діяльність, орієнтувалися у відповідних процесах і процедурах, а в окремих випадках могли обґрунтовано відмовитися від реалізації певних повноважень. Це може відбутися в тому випадку, якщо немає об'єктивної можливості погоджувати ідеальну модель майбутнього результату з реальною можливістю його досягнення або повернути для реалізації завдань необхідні і достатні засоби та ресурси.

Отже, відправним пунктом побудови системи завдань протидії злочинності слугуватиме концепція причин і умов злочинності, оскільки їх зміст, структура зумовляють спрямованість і склад вказаних завдань. І це зрозуміло: протидія злочинності повинна здійснюватися в зв'язку і на базі уявлень про витоки злочинності. Ієрархія завдань висвітлює проблемні місця концепції причин злочинності, характеризує життєздатність як концепції, так і основаної на ній соціальної практики, сприяє підвищенню їх наукового рівня.

Оскільки завданням протидії злочинності на даному рівні властива певна частка конкретики, то роздрібнену їх класифікацію проводити недоцільно. Певно, буде достатньою побудова двох-трьох рівнів завдань. Їх подальше розгортання повинне мати місце при побудові комплексних планових і програмних документів.

Протидія злочинності є динамічною. Саме тому її завдання неправомірно розглядати як абсолютно стабільні. Їх відносна нестійкість зобов'язала правозастосовників брати до уваги можливі відхилення початкових цілей, формулювання завдань нерозривно пов'язувати із суто конкретним тимчасовим горизонтом. Час – це головний чинник визначення завдання. Вірогідність відхилення початкового завдання від реалізованого прямо пропорційна періоду його здійснення, тобто чим більше часу потрібно для вико-

нання завдання, тим більша вірогідність невідповідності початкового і реалізованого завдання. Звідси, при визначенні завдань потрібно враховувати три аспекти чинника часу: кінцевий термін виконання завдання, його проміжні етапи, період можливої зміни.

Специфічною керованою соціальною системою, що здійснює протидію злочинності, є суб'єкт протидії злочинності певного призначення і рівня. У даному випадку ми розуміємо під категорією «суб'єкт протидії злочинності» будь-яке системне утворення, що існує в рамках єдиної системи протидії злочинності і реалізовує в даній сфері одне з раніше вказаних завдань: визначення основних напрямків, завдань, форм і методів діяльності; здійснення інформаційно-аналітичного забезпечення; виявлення криміногенних факторів; реалізація заходів з протидії злочинності [3, с. 195].

Будь-який суб'єкт протидії злочинності повністю відповідає усім ознакам системного утворення. По-перше, він завжди складається з певних елементів – структурних підрозділів і співробітників; по-друге, ці елементи пов'язані між собою певним чином, що обумовлено штатною і організаційною структурою; по-третє, кожний суб'єкт за наявності багатьох спільних з іншими ознак є суворо індивідуальним. Таким чином, усі суб'єкти протидії злочинності і їх структурні елементи інших рівнів є спеціалізованими керованими соціальними системами.

Для організаційної структури суб'єктів протидії злочинності характерним є те, що всі її елементи знаходяться в причинно-наслідковому зв'язку між собою і системою в цілому. Зміна в будь-якому одному елементі впливає на функціонування інших. У зв'язку з цим суб'єкти протидії злочинності утворюють цілісну у функціональному і організаційному відношенні систему, з'єднану спільністю мети і єдністю управління в сфері протидії злочинності. Складність цієї системи обумовлена, з одного боку, багатогранністю виконуваних завдань по забезпеченню безпеки, попередженню, профілактиці, припиненню, розкриттю і розслідуванню злочинів, а з іншого, – розподілом завдань між суб'єктами різних рівнів, що обумовлено ієрархічною побудовою системи. Дана система є складною соціальною організацією, бо об'єднує безліч різноманітних складових частин. У свою чергу, групи однорідних органів, що входять до неї, утворюють відносно самостійні організаційні формування, які функціонують на основі тотожних закономірностей. Кожне з таких формувань є підсистемою більш крупної системи і в той же час складається зі своїх підсистем.

Принципи функціонування – стрижневе поняття, фундаментальна основа системи протидії злочинності, що забезпечує її динамічний і поступальний розвиток. Вони містять основоположні ідеї, які відображають основні закономірності функціонування відповідних механізмів. При цьому роль вказаних принципів є

надзвичайно важливою і для здійснення кримінологічного процесу в цілому, і окремих його елементів, кожний з яких повною мірою підлягає їх дії.

Принципи функціонування системи протидії злочинності повинні бути нормативно закріплені на рівні спеціалізованого акта. Відомо, що обов'язковість виконання розпоряджень, встановлених принципами, для учасників регламентованих ними правовідносин досягається їх втіленням в правових нормах. Ідейний зміст принципів ніби матеріалізується в нормах права. Не можуть існувати принципи, які б, з одного боку, походили з правових норм, а з іншого, – у цих нормах не закріплювалися. Окрім цього, навряд чи можливо уявити собі таку ситуацію, при якій принцип, що має своє втілення тільки в окремих нормах, був би позбавлений ознаки конкретного правового розпорядження. Таким чином, роль і значення принципів, що виражають тенденції і напрямки функціонування соціальної системи, можуть бути правильно усвідомлені і розкриті тільки в нерозривному зв'язку з конкретними правовими нормами.

Тільки в цьому випадку дотримання вимог принципів буде визнано загальнообов'язковим. Відступ від розпоряджень, що знайшли свій вираз в принципах, повинен бути караним за винятком спеціально обумовлених випадків, коли реалізація одного принципу перешкоджає реалізації іншого або декількох, а можливість і умови такого недотримання прямо встановлені в певних нормах законодавства. У всіх інших випадках повинно діяти правило: порушення принципу означає незаконність дій і рішень і припускає обов'язкове їх скасування.

Зміст протидії злочинності полягає в цілеспрямованому впливі різноманітних суб'єктів діяльності на відповідні об'єкти. Істотними ознаками соціальної складової цього механізму, на думку О. Б. Сахарова, є різноманітні рівні виконання завдань із протидії злочинності, а також специфіка заходів і засобів реалізації функцій кожною з ланок даного механізму [4, с. 5–6].

У нашому розумінні система протидії злочинності на загально-соціальному рівні охоплює усі інші системні утворення, які формуються в межах певних напрямків базової діяльності, зокрема і попередження злочинів, і боротьбу зі злочинністю. При цьому ми погоджуємось із переважною більшістю вчених, які розглядають системи боротьби зі злочинністю та попередження злочинів як самостійні, пропонуючи включати в останню профілактику, запобігання та припинення злочинів [5, с. 334–342].

Вважаємо, що системне рівневе розуміння протидії злочинності обумовлює виділення в ній наступних ознак: поєднання елементів на основі постійної взаємодії та взаємозалежності; утворення цілісної єдності компонентів; наявність інтегративних елементів

або їх атрибутів; спільний характер діяльності для отримання фокусного результату. На цій основі пропонуємо виділяти наступні рівні протидії злочинності.

З позиції виокремлення групового суб'єкта діяльності можна виділити три основних рівня її здійснення. Перший – діяльність на рівні великих соціальних груп, другий – на рівні малих, третій – на рівні окремої особи. За суб'єктно-функціональним змістом у діяльності з протидії злочинності можна виділити такі підструктури: на рівні суспільства в цілому – діяльність усієї системи суб'єктів протидії злочинності; на рівні певних груп населення – діяльність окремих суб'єктів протидії злочинності; на рівні окремих осіб – діяльність структурних підрозділів та служб або конкретних працівників. З об'єктно-функціонального боку діяльність з протидії злочинності характеризується також трьома рівнями диференціації кримінологічного впливу: на загальному рівні об'єктом впливу відповідної системи є злочинна діяльність як системний прояв множинності окремих злочинних актів; на рівні особливого – сукупність злочинних проявів певного виду або злочинна діяльність певної соціальної (маргінальної) групи; на рівні окремого – злочинний акт конкретного індивіда як форма прояву девіантної поведінки.

Велике значення для протидії злочинності має правильний вибір об'єкта кримінологічного впливу. Визначення ознак типових об'єктів протидії злочинності значною мірою залежить від методологічних позицій дослідників. Оскільки радянська та пострадянська кримінологія спирається переважно на соціологічну парадигму і обоюдно суспільні відносини, вважаючи тільки їх об'єктами злочинів, то й об'єктами визначаються різного роду недоліки у функціонуванні суспільних відносин [6, с. 85–87]. На наш погляд, аналізована система як вид соціальної практики і соціальна цінність відображає суспільні відносини саме з приводу і у зв'язку з протидією злочинності, тому саме вони (відносини), а не їх недоліки, є її об'єктом.

Особливим об'єктом протидії злочинності є потенційні жертви злочинних посягань. Тут йдеться про так званий віктимологічний аспект протидії та процеси віктимізації, на які впливають за допомогою заходів віктимологічної профілактики у вигляді системи взаємопов'язаних, організаційно забезпечених державних, громадських та індивідуальних заходів, спрямованих на виявлення й усунення або нейтралізацію чинників, які формують особисту чи масову можливість стати жертвою злочину [7, с. 227–228]. За даним визначенням віктимологічна профілактика поширюється на все населення країни, але насамперед – на чисельні групи підвищеного ризику, які характеризуються значною маргіналізацією або належать до неформальних об'єднань антисоціального спрямування.

Завершуючи розгляд цього питання, акцентуємо увагу на пріоритетності окремих напрямків аналізованої діяльності з протидії злочинності. На наше глибоке переконання, у контексті створення широкої, глобальної системи протидії злочинності певна перевага повинна бути надана саме профілактичним процедурам, адже у порівнянні з іншими тактичними засобами їм притаманні менш агресивні, більш толерантні соціальні форми протидії.

Сприяючи реалізації охоронних функцій опосередковано та більш тривало у часових межах, профілактика злочинів є магістральним напрямком соціальної практики, який повинен розвиватись адекватно іншим процесам суспільного розвитку. Основу ж цієї діяльності мають складати соціальні інститути та відповідні заходи, а пріоритет має надаватись широкому залученню громадськості до профілактичних процедур.

Список літератури: 1. Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Противодействие преступности: война терминов, понятие, общая характеристика // Право і безпека. 2004. № 3'3. 2. Павленко Р. Тлумачення та використання превентивної термінології у кримінології // Право України. 2005. № 7. 3. Курс кримінології: Загальна частина: Підруч.; У 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін.; За заг. ред. О. М. Джужи. К., 2001. Кн. 1. 4. Сахаров А. Б. Учение о личности преступника и его значение в профилактической деятельности органов внутренних дел: Лекция. М., 1984. 5. Аванесов Г. А. Криминология. М., 1984. 6. Долгова А. И. Организация предупреждения преступности с учетом детерминации // Вопросы борьбы с преступностью. М., 1988. Вып. 47. 7. Криминология и организация предупреждения преступлений: Учеб. пособ. для слушателей Академии МВД России / Под ред. проф. Э.И. Петрова. М., 1995.

Надійшла до редколегії 12.10.07

Є. О. Шевченко

ПРАВОВА ПРИРОДА СТАДІЇ ВИКОНАННЯ ВИРОКУ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЗМІСТ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДУ

Наукові проблеми, пов'язані зі статусом, функціями, змістом діяльності та колом повноважень суду в стадії виконання вироку, постанови та ухвали у сфері кримінального судочинства, набувають особливої актуальності в умовах судово-правової реформи та становлення незалежної судової влади в Україні.

До дослідження питань, що стосуються виконання вироку, ухвали, постанови суду, зверталися такі вчені, як: В. Н. Бібіло, Ю. М. Грошевий, В. Т. Маляренко, Є. А. Матвієнко, А. І. Міненок, В. В. Ніколюк, І. Д. Перлов, В. І. Пінчук, М. К. Свиридов, М. С. Строгович, Д. В. Тулянський, І. О. Харченко, М. І. Царьов, М. О. Чельцов, В. Швецов та ряд інших. Аналіз робіт із даної проблематики дає підстави стверджувати про дискусійність питання щодо сутності виконання вироку, ухвали, постанови суду, його предмета, місця в системі кримінального процесу, співвідношення із безпосередньою реалізацією покарання, що не дозволяє сформувати достатньо повне та обґрунтоване уявлення про